

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: LXXXII

Sa. 293

Nisan 2018

ANKARA - 2018

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

ÖZDÖL KUTLU, SERAP: Er Baba'dan İçi Buğday Dolu Mınyatür Bir Çömlek ve Çatalhöyük Kanıtları Bağlamında, Neolitik Dönemde Boğa Sembolizmi ve Ritüel	1
TAŞÇI, BURCU - AKYÜZ LEVİ, ETİ: Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Katmanlaşmanın Analizi ve Koruma Sorunları: Foça Örneği	31
ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri	51
SAĞLAM, AHMET: Memlûk - İlhanlı Diplomatik İlişkileri	83
GÖHER VURAL, FEYZAN: Çeng Çalgısının Selçuklu Seramiklerine Yansıması	159
ÇÖTELİ, METHİYE GÜL: Vakfiyelere Göre Ticaret Yapılarına Dair Kentsel Bilginin Mekâna İndirgenmesi	185
GEL, MEHMET: Islâhat Çağında Osmanlı Halkının Dinî Hayatını "İslâh"a Yönelik Saçaklızâde'nin İlginç Bir Önerisi: "İlim ve 'Amele Da'vet ve İcbâr"	211
BİRBUDAK, TOGAY SEÇKİN: 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı - Avusturya İlişkileri	241
DOĞAN, HASAN: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Esgâl Kanunu ..	265
ÖZTUNÇ, HÜSEYİN BAHA: 20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma	295
ŞİMŞEK, MUTTALİP: Alman Misyonerliğinin Yakın Doğu'daki En Büyük Müessesesi: Suriye Yetimhanesi (1860-1917)	325

Kitap Tanıtma:

GÜNAYDIN, YUSUF TURAN: Süleyman Berk, <i>Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları</i>	357
Özetler	361
İngilizce Özetler	369
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları	377
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	380

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society

PROF. DR. REFİK TURAN

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHIOĞLU
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Ekrem KALAN

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevgi Gül AKYILMAZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper ALP (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. İsmet DOĞAN (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkin EKREM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT (Emekli Öğretim Üyesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ÖZCAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur ÜNAL (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fehmi YILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan YÜKSEL (Cumhuriyet Üniversitesi)

Adres / Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye / ANKARA
Tel: 310 23 68 / 277-217 - 310 25 00
Fax: 310 16 98

http://www.ttk.gov.tr
basinyayin@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli, Hakemli dergidir.
Nisan 2018 – ANKARA

Bulleten’i indeksleyen uluslararası indeks ve abstraktlar:

America, history and life 0002-7065 1963-; Historical abstracts. Part A. Modern history abstracts 0363-2717 1963-; Historical abstracts. Part B. Twentieth century abstracts 0363-2725 1963-; MLA International Bibliography 2000-; Turkologischer Anzeiger 0084-0076 1973-; FRANCIS (French Online Database) 1985; Archaeologische Bibliographie 0341-8308 1982-; Artsand Humanities Citation Index (AHCI) 2010-.

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler
İnternet Adresi: <http://e-magaza.ttk.gov.tr> - e-posta: e-magaza@ttk.gov.tr

Baskıya Hazırlık: • Baskı: Kuban Matbaacılık Yayıncılık 0312 395 20 70

ÇENG ÇALGISININ SELÇUKLU SERAMİKLERİNE YANSIMASI

FEYZAN GÖHER VURAL*

Giriş

Çengin de dâhil olduğu arp tipi çalgıların dünya literatüründe yer alan tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu çalgının genel olarak Mısır ve Mezopotamya'ya dayandırıldığı, ardından Eski Yunan'dan ve arpı teknik olarak geliştiren İrlanda ve diğer Avrupa ülkelerinden bahsedildiği görülmektedir. Ancak arp tarihinde önemli bir yere sahip olan Türkler, Batılı müzikolog ve tarihçilerce göz ardı edilmiştir¹. Oysa çeng, milattan önceki dönemlerden beri Türklerin tanıdığı ve sevdiği çalgılardan birisi olmuştur. İslamiyet'ten önceki dönemde Hunlara ilişkin arkeolojik bulgular, Uygur belgeleri, duvar resimleri ve minyatürleri ile takip edebildiğimiz Türkler ve çeng ilişkisi; Osmanlı döneminde çengin kullanıma ilişkin bilgiler ve minyatürlerle sabitlenmiş görseller sayesinde günümüze ulaşmıştır. Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları döneminde de çalındığı bilinen bir saz olan çengin, bu devletlerdeki kullanımına ilişkin ise detaylı bilgi mevcut değildir.

Oğuzlar'ın Kınık boyundan olan Selçuk Bey ve beraberindekilerin Cend'e göçü ve ardından Tuğrul ile Çağrı Beylerce kurulan Büyük Selçuklular, bu bölgedeki kültürel yaşamı derinden etkilemiş; Fars seramik üretiminde önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Selçuklular, Orta Asya'dan getirdikleri sanat anlayışı ve seramik teknikleri ile geldikleri bölgenin de kimi etkilerini birleştirerek, son derece nitelikli ve zengin dekorlu eserler ortaya koymuşlardır.

Seramikleri dekorlar ile renklendirme yöntemi, çok eski dönemlerden beri yapılagelmektedir. Seramik sanatının günümüzdeki yapısına kavuşması, yüzyıllarca süren bir yolculuğun sonucudur. Bu serüven, seramiğin günlük kullanım eşyası

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü, Niğde/TÜRKİYE, feyzan_goher@yahoo.com

¹ Feyzan Göher Vural ve Timur Vural, "Büyük Uygur Devleti Döneminde Arp Çalgısı", *Turan-Sam*, C.5, S.17, Kış (2013), s. 26.

olmaktan çıkıp, bir sanat nesnesi olma yolunda hızla ilerleyişinin bir resmidir². En eski çağlardan günümüze kadar gelmiş olan sağlam veya parçalanmış çeşitli seramikler ve kalıntıları, uygarlıkların yaşayış biçimlerini, kültürel, dinsel ve sosyoekonomik yapılarını aydınlatan önemli kaynaklardır³. Bilhassa Büyük Selçuklu eserlerinde olduğu gibi detaylı dekorlarla süslenmiş olan seramikler, insanların yaşayış biçimleri ve nitelikleri hakkında değerli bilgiler sunar. Seramiğin tabiat şartlarına ve zamana karşı dayanıklı olması, pek çok eserin günümüze gelerek, tarihi dönemleri aydınlatmasına imkân sağlamıştır.

Büyük Selçuklu Devleti döneminde, İran'da Rey, Kaşan, Sultanabad, Nişabur; Suriye'de Rakka gibi merkezlerde sıralı bezemeler, sırüstü lüster dekorları ve sırüstü çok renkli bezemeler gibi önemli teknikler geliştirilmiştir⁴. Kimi Batılı kaynaklar, Büyük Selçuklulara ait eserleri, Farslara ait olarak tanırsa da, gerek Selçukluların bölgede etkili oldukları dönemler, gerekse seramik dekorlarında yer alan Türk kültürüne ait unsurlar, bu iddiaları çürütmektedir⁵. Bu araştırmada, dünyanın çeşitli müzelerinde ve koleksiyonlarında yer alan, Selçuklu seramiklerindeki çeng çalgıları, çalgıların yapısı, icra edildiği yerler ve çalan kişiler tespit edilmiş, incelenmiş ve yorumlanmıştır. Eserlerin seçiminde, yapıldıkları bölge, dönem ve üslup göz önünde tutulmuştur.

Çeng

Çeng, arp tipinde bir çalgıdır. Genellikle dik ve yukarı çıkan gövde tarafı kavisli, aşağı tarafında düz kolu olan bir yapıdadır. Ağaçtan yapılmış yatay tel kolu ile buna yaklaşık 90 derecelik açı teşkil eden öne doğru eğik ses teknesi arasında teller gerilidir⁶. Ekseriyetle 24 veya 34 çift ya da tek tele sahip olan çeng⁷, açık arp

² Kemal Tizgöl, Sanatta *Minimalizm ve Günümüz Seramik Sanatına Yansımaları*, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008, s. 90.

³ Sıdıka Sibel Sevim, *Seramik Dekorları*, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., Eskişehir 2003, s. 1-2.

⁴ Arthur Lane, *Early Islamic Pottery – Mesopotamia, Egypt and Persia*, Faber & Faber, Londra 1965, s. 29; Yücel Başeğit, *Türk-İslam Seramiklerinin Çağdaş Seramik Sanatına Elki ve Yansımaları*, Yayımlanmış Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı, Eskişehir 2008, s. 18.

⁵ Seramik dekorlarında yer alan Orta Asya motifli ve biçimli kaftanlar, elinde kadeh tutan hükümdar simgesi, hayat ağacı figürü, badem gözlü ve yuvarlak yüzlü Türk tipi karakterler, Orta Asya - Doğu Türkistan resim ve minyatürleri ile olan büyük benzerlikler gibi pek çok unsur ve yapım tekniği, bu seramiklerin Türklerce yapıldığını ortaya koymaktadır.

⁶ Neşe Can, *Türk Musikisinde Çeng*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 122.

⁷ Recep Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik (Hoca Ahmed Yesevi'den Hz. Mevlana'ya)*, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2011, s. 59.

türüne aittir. Açık arpları, kavisli (arched) ve köşeli (angular) olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Köşeli arpların boyun kısmı rezonatör ile keskin bir açı yaparken, kavisli arplar daha yumuşak bir eğime sahiptir⁸.

Resim 1. Çeng örnekleri⁹.

Türkler ve arp tipi çalgıların milattan önceki dönemlerdeki ilişkisi bakımından bizi en çok aydınlatan bilim dalı, arkeoloji olmuştur. Hunlar, kurganlarına ölüleri ile birlikte, ölen kişi için değerli olan eşyaları da gömmüşlerdir. Söz konusu kurganların günışığına çıkmasıyla, Hun kültürüne ilişkin çok sayıda eser bulunmuş; Hunların ahşap ve maden işlemeciliğinden, dokuma ve deri işlemeciliğine kadar pek çok alandaki yapıtları günümüze ulaşmıştır. Bu kurganlar, müzikolojik açıdan da değerli eşyalar barındırmaktadırlar. Davul ve kopuz parçaları ile birlikte, bir çeşit arpa ait olan çalgı parçaları da ele geçmiştir.

Hunlara ait İkinci Pazırık Kurganının ilk safhasında, buzlar arasında bozulmadan günümüze gelen çeşitli malzemeler arasında, arp benzeri bir müzik aletine ait parçalar bulunmuştur¹⁰. Aşağıda bu parçaların tekrardan bir araya getirilmesi ile oluşturulan çalgı görülmektedir. Hermitage Müzesi'nde fotoğrafladığımız bu çalgı, M.Ö. V-IV. yüzyıllara tarihlenmektedir.

⁸ Eric M. Hornbostel ve Curt Sachs, *The New Grove Dictionary of Musical Instruments*, "Harp" mad., C. 2. Ed. Stanley, USA 1984. s. 131.

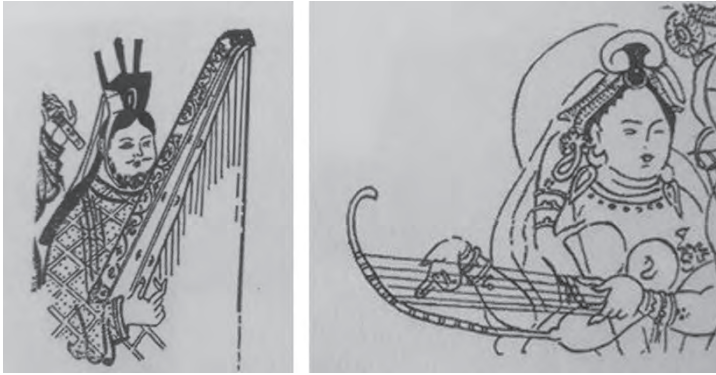
⁹ Feridun Obul yapımı çengler.

¹⁰ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 228.

Resim Grubu 2. Hun Arpa/Çengi M.Ö. IV-V. yy. - Hermitage Museum - St.Petersburg 2012.

Devam eden dönemlerde de Türklerin arp benzeri çalgılarla olan yakınlıkları takip edilebilmektedir. Özellikle Turfan Bölgesi'nde kurulan Uygur Devleti döneminde, duvar resimleri, freskler ve minyatürlerde bu çalgıyı görmek mümkündür. Uygur arpları, daha sonraki İlhanlı ve Timurlu arplarına temel teşkil etmiştir¹¹. Altta solda Selçuklu dönemi çengleri ile paralellik gösteren açık ve köşeli tipte bir Uygur arpa; sağda ise bir koltuk arpa görülmektedir.

Resim 3-4. Uygur duvar minyatürlerinde arp tipi çalgılar¹².

¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş IX. - Türklerde Halk Musikisi Aletleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 374.

¹² Ögel, *a.g.e.*, s. 373-374; Vural ve Vural, *a.g.m.*, s. 24-25.

Sonraki dönemlerde de Türklerin bu çalgı ile olan ilişkileri devam etmiştir. Farabi, X. yüzyılda çeng çalgısının yapısı ve detayları hakkında bilgiler aktarmıştır. Azeri kaside şairi Katran Tebrizi (1010-1080), şair Mahseti Gencevi (XII. yy.), Hakan Şirvani (1120-1199), Nizami Gencevi (1141-1214), İbn Hurdazbih (ö. 1299), Safiyyüddin Urmevi (ö. 1294) bu sazdan söz ederler¹³. Bu durum, XI-XII. yüzyıllarda ve XIII. yüzyılın başında çengin çok popüler bir çalgı olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı sarayında ve saray dışı eğlencelerde çeng, ud, kopuz, kemençe, miscal, tambur, santur, çöğür, sine keman, daire gibi sazlarla birlikte saray fasıl topluluklarında yer almıştır¹⁴. Osmanlı döneminde yazılan XV. yüzyıla ait ilk Türkçe müzik yazmalarının bir çoğunda çengin yapısı ve akordu hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler büyük ölçüde Hasan Kaşani'nin Kenzü't Tuhaf ve Abdülkadir Meragî'nin Camiü'l Elhan gibi eserlerinden tercüme edilmiştir. Meragî, çengin 24 telli olduğunu ancak bunun, çalan kişinin isteği üzerine değişebileceğini belirtmiştir. Çeng, Osmanlılarda XV-XVII. yüzyıllarda gerek saray, gerekse şehir eğlencelerinde rağbet gören bir çalgı olmuştur¹⁵. XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Dâî'nin Çengname adlı eserinde çengin yapısına ilişkin bilgiler, Meragî ile benzerlikler gösterir. Buna göre çeng, ses teknesini meydana getiren ahşap kısım ve bu kısma gerilen ceylan derisi, ipek teller ve tellerin bağlandığı, burguluk vazifesindeki at kollarından oluşur¹⁶. Çeşitli Osmanlı dönemi minyatürlerinde de görebildiğimiz çengin popülerliği, XVII. yüzyılın sonundan itibaren azalmıştır. Bu durumda Osmanlı müziğinin ses sahasının genişlemesi, geçkilerin giderek artması ile çengin bu ihtiyaçları karşılayamaması gibi nedenler etken olmuş olabilir¹⁷. Aşağıda Fatih ve Kanuni dönemlerine ait minyatürler görülmektedir. Bu çengler yapı ve büyüklük açısından Selçuklu dönemi çenglerine benzemektedirler. Zamanla küçük boylu çengden ziyade Osmanlılara has kabul edilebilecek, boyu oldukça uzun bir çeng tipi kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarz çengler, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da geliştirilmiş ve yaygınlaşmıştır. Çengdeki bu biçimsel değişim, çengin geçkileri artan ve ses alanı genişleyen müziğe yanıt verebilmesi amacıyla yapılmış olmalı-

¹³ Recep Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, s. 59; Ganire Hüseyinova, "Çeng'ten Arp'a : Bir Türk Sazının Tarihçesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11, 2001, s. 379.

¹⁴ Neşe Can, "Unutulmaz Sazımız Miscal", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.24, S.3, 2004, s. 199.

¹⁵ M.Cihat Can, "Osmanlı Toplum Hayatında Çeng", *Gazi Sanat*, S.3, Aralık 2002, s. 11.

¹⁶ Neşe Can, *Türk Musikisinde Çeng*, s. 124-125.

¹⁷ Neşe Can, "Unutulmaz Çalgılarımız: Çeng, Miscal, Santur", *Türkiye'de Müzik Kültürü*, Ankara 2011, s. 213.

dır¹⁸. Bu makalenin temel konusu Selçuklu çengleri olduğu için burada bu kadar bilgi sunmakla yetinilecektir.

Resim Grubu 5. (solda) Fatih dönemi minyatüründen detay (XV. yüzyıl) – (Ş. Beşiroğlu ve G. Koçhan); (sağda) Kanuni dönemi minyatüründen detay – Süleymanname (XVI. yüzyıl).

Eldeki kimi bulgular, Selçuklu döneminde de çengin yaygın kullanıma sahip bir çalgı olduğunu düşündürmektedir. Ancak malum Moğol saldırıları sonucu pek çok yazılı kaynağın ve minyatürlerin yok edilmiş olması; bu konuyu aydınlatacak detaylı belgelere (henüz) ulaşılammış olması, bizi diğer kaynakları araştırmaya itmiştir. Bu eserler içinde Büyük Selçuklu seramikleri çok önemli bir yere sahiptir.

Selçuklu Seramiklerinde Çeng

Pek çoğu minai tekniği kullanılarak, zengin dekorlarla süslenmiş Selçuklu seramiklerinde çeng çalgısı, tıpkı Osmanlı minyatürlerinde olduğu gibi çoğu kez kadın bir müzisyenin elinde tasvir edilmiştir.

¹⁸ Neşe Can, “Unutulan Çalgılarımız...”, s. 212.

Resim 6. Selçuklu dönemi seramik kâse XII-XIII. yy. -
İran Museum of Fine Arts Boston

Resim 6'da görüldüğü üzere seramik kâsenin sağındaki figür, elinde açık ve köşeli bir çeng tutar vaziyette yer almaktadır. Zarif el hareketleri ile çengi çalan kadın müzisyen, uzun saçları ve Orta Asya tipi kaftanı ile çizilmiştir. Figürler, Uygur minyatürleri gibi başlarında hâlelerle tasvir edilmişlerdir. Seramik kâsenin ortasında yer alan ağaç, Türk sanatında sıklıkla görülen hayat ağacı; solda elinde kadeh tutan figür ise hükümdarı simgeliyor olmalıdır. Seramik dekorunda resmedilen bu sahne, hükümdarın bulunduğu bir ortamdaki eğlenceyi göstermektedir. Bu sahne, sonraki dönem Türk sanatında da yer alır. Yine sarayda eğlence temalı bir seramik eser aşağıda sunulmuştur.

Resim 7. Selçuklu dönemi seramik kâse XIII.yy. – Rey/İran - Minai tekniği - Freer Gallery of Art - Washington.

Resim 7’de¹⁹ orta sıranın ortasında görülen kadın ve erkek saraylının yanında, farklı desenli kaftanlı çalgıcılar, onların altında ve üstünde ise sıra halinde, saraya uğur getirdiğine inanılan, koruyucu dörder sfenks figürü tasvir edilmiştir. Saraylı çiftin hemen sağında görülen üç müzisyenin içinde çeng çalan bir figür yer almaktadır. Bu seramik eserde, İbn Bîbî’nin de Anadolu Selçuklularından söz ederken anlattığı, Selçuklu saray eğlenceleri, düğünler ve av şölenlerinde yer alan saray çalgıcılarının bir benzeri canlandırılmıştır²⁰. Çok değerli bir sanat tarihi uzmanı olan Öney, bu kompozisyonda yer alan müzisyenleri “tanbur, lir, flüt çalan kişiler” olarak tanımlamıştır. Bu açıklama muhtemelen müze kataloğundaki tanımın birebir çevirisi olmalıdır. Batılı kaynaklarda çeng yerine lir; tef/davul yerine tanburin; ney yerine flüt denildiğine sık şahit olmaktayız. Burada da böyle bir isimlendirme hatası mevcut olmalı. Merkezde yer alan saraylı çiftin sağında, köşeli, açık arp sınıfına dâhil olan çeng, yanında tef, onun yanında da üflemeli bir çalgı (muhtemelen ney) çalan müzisyen figürleri yer almaktadır. Büyük Selçuklu seramiklerinde çeng, hükümdarın etrafındaki müzikli eğlenceler de görüldüğü gibi, saray görevlilerinin resmedildiği seramik eserlerde de hükümdarın etrafında yer alabilmektedir. Müze kataloğunda “Hükümdar ve Görevlileri” olarak kaydedilmiş olan aşağıdaki eser, buna örnektir.

¹⁹ Gönül Öney, “Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın” *Sanat Tarihi Dergisi*. S. XVII/I. Nisan 2008, s. 69.

²⁰ Gönül Öney, “Tarihten Yansımalarla...”, s. 62.

Resim 8. Selçuklu dönemi seramik kâse ve detay XII-XIII.yy. - İran - Minai tekniği
The Metropolitan Museum of Art - New York.

Hükümdarın görevlileri arasında çeng çalan kadın müzisyen, Selçuklu saray müzisyenleri, bu görevliler içinde kadınların yer alması ve çeng çalgısının Selçuklu saraylarındaki varlığına ilişkin bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Figür, Türk tarzı bağdaş kuruşu ve yine Türk tipi kaftanı ile görülmektedir. Oturarak icra ettiği sazi, yine açık ve köşeli bir tipe sahiptir. Çeng, hükümdarın ya da saray mensubu diğer kişilerin etrafında, eğlence sahnelerinde resmedildiği gibi, aşk sahnelerinde de yer almaktadır.

Resim 9. (solda) Selçuklu dönemi seramik tabak - XII-XIII. yy. Kaşhan/İran – Lüster tekniği - Dar al-Athar al-İlamiyyah – Kuveyt - <http://darmuseum.org.kw>;

Resim 10. (sağda) Selçuklu dönemi seramik kâse - XII-XIII. yy. - İran Minai tekniği - The Smithsonian's Museum of Asian Art - Washington

Resim 11. (solda) Selçuklu dönemi seramik tabak - XII-XIIIyy. Kaşhan/İran - Isabelle Stewart Gardner Museum - Boston;

Resim 12. (sağda) Selçuklu dönemi seramik kâse - XIII yy.başları - Kaşan / İran The Art Institute of Chicago'da sergilenmiş özel koleksiyona ait eser

Yukarıda sunulan Resim 9-10-11-12 ve 13'te iki sevgilinin yer aldığı düşünülmektedir. Büyük Selçuklu seramiklerinin pek çok kez bir konuyu hikâye ettiğini görürüz. Bu eserlerde de çeng ile sevgiliye dinleti sahnesi sunulmaktadır. Eserlerin çoğunda erkeğin kadına çeng çalması, Selçuklularda kadına verilen değeri vurgulaması bakımından da önem taşımaktadır.

Seramiklerdeki figürlerin kıyafet ve takıları, onların saraylı kişiler olduğunu düşündürmektedir. Sarayda çok sevilen bir çalgı olduğu anlaşılan çeng, yumuşak ve duygulu sesi ile âşık olunan kişiye yapılan dinletide özenle resmedilmiştir. Kompozisyonlarda yer alan çeng tipi, diğerleri ile benzer, açık ve köşeli bir formdadır. Resim 9 ve Resim 10'da çengin dik kasağında işlemeler dikkat çekmektedir. Resim 12'de ise tellerin bağlandığı burgular özenle canlandırılmıştır. Çeng, Resim 7'de de sunulduğu gibi, kimi zaman da başka çalgılarla birlikte çizilmiştir. Aşağıda bu seramiklere örnekler görülmektedir.

Resim 13. Selçuklu dönemi seramik kâse XII-XIII. yy. Kaşhan/İran Miho Museum
<http://www.miho.or.jp/english/>

Resim Grubu 14. Selçuklu dönemi seramik vazo ve detaylar - XIII. yy. - Yükseklik: 80 cm. - İran Lüster tekniği - Hermitage Museum (Collection of A.P. Basilewski) – St. Petersburg

Resim 15. (solda) Selçuklu dönemi seramik parça - XII.yy.sonu-XIII.yy.başı - Kaşan/İran Mina'i tekniği (Princely Collection 2010, No: 83) Chicago Sanat Enstitüsü'nde sergilenmiş, Harvey B.Plotnic Koleksiyonu'na ait bir eser.

Resim 16. (sağda) Selçuklu dönemi seramik kâse - XII-XIII. yy.

Selçuklulara ait eserlerde sadece seramik dekorlarında değil, diğer seramik objelerde de çeng çalgısına rastlamak mümkündür. Örneğin Resim 14'te bir vazoda üzerinde iki çeng çalan ve bir ud çalan müzisyen yer almaktadır. Lüster tekniği ile parlaklığı sağlanmış olan seramik vazoda, renkli dekorlar yerine kabartma figürler tercih edilmiştir. Türk tarzı bağdaş kurarak çenglerini çalan figürler, bir kolları ile çalgılarını tutarken, elleri ile telleri çekmektedir.

Resim 15'te hükümdarın etrafında yer alan iki müzisyen görülür. Daha önce de hükümdar ve çeng çalan müzisyen temasının işlendiği seramik eserlere örnekler sunmuştuk. Bunlar içinde Resim 6'da saray bahçesinde bir eğlence; Resim 8'de ise hükümdarın görevlileri arasında çeng çalan müzisyen yer almıştı. Burada ise hükümdar tahtında otururken, ona müzik yapan kişiler solunda ve sağında çizilmiştir. Resim 16'da sağdaki kadın figürün elinde çeng, diğerinde ud görülmektedir. Çengler her üç çalgıda da benzer şekilde resmedilmişlerdir.

Bilhassa Resim 16'da kıyafetleri net seçilen figürlerin, kıyafetlerinden saray müzisyeni olduklarını düşünmek mümkündür. Selçuklu seramiklerinde yer alan pek çok figürün kaftanları, Orta Asya'da ortaya çıkan giyim tarzının uzantısıdır. Uzak Doğu sanatında uğur getirdiğine inanılan Barok bir inciye simgeleyen çinte-

mani deseni²¹ Selçuklu kaftanlarında çok yaygındır²². Kaftanların süsü bir yana, çeng çalan figürlerin takıları, başlarındaki diademler ve Uygur minyatürleri ile benzerlik gösteren başa çizilmiş hâleler, onların saray müzisyeni ya da sarayda yaşayan bir soylu olduğunu düşündürmektedir.

Selçuklu seramiklerinde çengin en fazla görüldüğü kompozisyon ise deve üzerindeki savaşı/avcı ve arkasındaki müzisyendir. Bu kompozisyon, kimi kaynaklarda İran edebiyatı ürünlerinden Şehneme'den bir sahne olarak belirtilir²³ ve pek çok kaynakta Sasani kralı Bahram Gur ve çeng çalan müzisyeni Azadeh olarak tanımlanır²⁴. Müzisyen figür kimi kaynaklarda ise Venüs olarak adlandırılır. Venüs, çeşitli toplumlarda, çalgı çalan kadın figürler ile temsil edilmiştir. Bu çalgı kimi zaman ud ya da başka çalgılar olsa da, çok büyük çoğunlukla çengdir. Kompozisyonların çokluğu nedeniyle, kısaca çeng çalan Venüs figüründen söz etmek yerinde olacaktır.

Sümerlerin aşk ve savaş tanrıçası İştar, Antik Yunan mitolojisinde aynı özelliklere sahip tanrıça Afrodit olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıça Afrodit, Roma panteonunda tanrıça Venüs'e dönüşmüştür²⁵. Venüs, hemen her zaman müzisyen kadın kimliğinde düşünülmüştür. Babil kültüründe önemli bir kült merkezi olan Harran'da bulunan Venüs tapınağında da genç kızlar birer müzik aleti çalarak

²¹ Çintemani, genel olarak üç küre (üç pars benek) ve çift dalgalı çizgiden (iki kaplan) oluşan sembolik süsleme motifidir. Uygur sanatının figüratif motifleri arasındadır. Anadolu ve civarına Türkler tarafından taşındığı düşünülür (Selman Kardeşlik, *Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut, Vakıf Restorasyon Yılığ*, S. II, s. 86). Pars beneği ya da Farsça pelenk olarak da bilinir. Göstergebilimsel (Semiyojik) açıdan taşıdığı yananamlar değişime uğrayarak, Selçuklu ve Osmanlı döneminde güç sembolü figürler arasında yer almıştır.

Çintemani desenli Osmanlı sultan kaftanları, Fotoğraflar: S. Kardeşlik

²² Gönül Öney, "Tarihten Yansımalarla...", s. 59.

²³ Daniel C. Waugh, "Arts of the Islamic World in the Louvre: Experiencing the New Galleries", *Featured Museum*, 2012, s. 101.

²⁴ Samad Samanian ve Pardis Bahmani, "Studying the Identity of Nishapur During the First Few Centuries of the Islamic Era Through the Design of the Household Items: with an Emphasis on the Symbolic and Mythical Symbols of Ancient Iran, Sample: Household Earthenware Belonging to the Early Islamic Era to the Fifth Century AH", *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 5(10), Spring Summer 2013, s. 7.

²⁵ Şefika Şehvar Beşiroğlu Ş. Ş. ve G. Koçhan, "Çeng: Bir Çalgının Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Kadın Simgesi Olarak Kuzey Hint, Timur ve Osmanlı Saraylarındaki Görsel Malzemeler Üzerinden Değerlendirilmesi" *ICANAS. 9/1*. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2008, s. 131.

ibadet ederlerdi. Böylece kadınsı özelliklerin her zaman önce çıktığı Venüs²⁶, plastik sanatlara yansırken de kadın figürü ile simgeleştirilmiştir.

Astroloji ve kozmoloji ile yakından ilgilenmiş olan Türkler için Çolpan / Zühre / Venüs en önemli göksel unsurlardan birisi olmuştur. Orhun yazıtlarında adı anılan Zühre / Çolpan, Kutadgu Bilig’de sevgi unsuru olarak zikredilmiş; Anadolu’da çolpan yıldızı, çoban yıldızı, sabah yıldızı gibi isimlerle anılmıştır²⁷. Kırgızlar Zühre için “ayın kızı” tabirini kullanmışlar; Saha (Yakut) Türkleri ise Zühre’yi “çok güzel bir kız” olarak tanımlamışlardır²⁸. Her gezegenin tipik, ikonografik bir karşılığı olan Selçuklu sanatında ise Çolpan, genellikle çeng çalan kadın figürü ile belirtilmiştir. Selçuklu sonrasında Osmanlı eserlerinde de Çolpan’ın çeng çalan müzisyen kişiliği devam etmiştir (Acâ’ibül-mahlûkât’taki Venüs gibi). Aşağıda örnekleri sunulan kompozisyonlardaki figürlerin, Sasani kralı Bahram Gur ve Azadeh olduğu baskın bir görüş olsa da, Türk mitolojisindeki savaş tanrısı Kızagan²⁹ ya da Mars ve Venüs (Çolpan) olduğuna dair görüşler de dikkate değerdir. Şüphesiz Venüs, müzisyen kadın figürü ile pek çok eserde simgeleştirilmiştir. Ancak bu kompozisyon, Büyük Selçukluların devlet kurdukları topraklardan izler taşımaktadır. Öney de (2008) bu sahnenin İran edebiyatından ilham alındığını belirtir. Bize göre de araştırmamızda sık yer alan bu kompozisyon, İran edebiyatı etkileri taşır. Astroloji ve kozmoloji konulu eserlerde yer alan müzisyen Venüs / Çolpan ile bu kompozisyondaki müzisyen Azadeh, zaman içinde benzeşmiş olmalıdır. Sözü daha fazla uzatmadan, Azadeh veya Venüs ya da bu yıldızın Türkçe söylenişi ile Çolpan’ın çeng çaldığı Selçuklu seramiklerine geçelim. Biz bu çalışmada adlandırmamız konusunda çelişkiler bulunan bu figür için, Türkçe “Çolpan” kelimesini kullandık.

²⁶ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. / 2911, Ankara 2002, s. 87.

²⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev.A. Kazancıgil). İşaret Yay. İstanbul 1994, s. 104; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II - Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 213.

²⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, s. 213-214.

²⁹ Abdurrahman Deveci, “Türk Mitolojisinin Görsel Sanatlarımızdaki Yeri Nerede?” *Turkish Studies*, Vol.8/13, 2013, s. 802.

Resim 17. Selçuklu dönemi seramik tabak - XIII. yy. - İran
Pergamon Museum - Berlin

Resim 18. Selçuklu dönemi sırsız seramik tabak - XII-XIII. yy. - İran
Louvre Museum - Paris

Resim 19. Selçuklu dönemi seramik kâse
XII-XIII yy. Keşan/İran - Minai tekniği
Brooklyn Museum

Resim 20. Selçuklu dönemi altın yaldızlı seramik kâse - XII-XIII. yy. Keşan/İran
Güney Avustralya Sanat Galerisi

Resim 21. Selçuklu dönemi seramik kâse
XII-XIII. yy. - İran - Minai tekniği
The Metropolitan Museum of Art

Resim 22. Selçuklu dönemi seramik
kâse 1175-1220 Sava/İran - Minai tekniği
Philadelphia Art Museum

Resim 23. Selçuklu dönemi seramik kâse
XII-XIII. yy. - İran - Minai tekniği
The Metropolitan Museum of Art

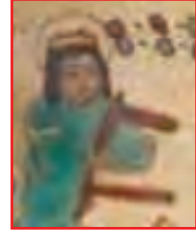
Resim 24. Selçuklu dönemi seramik kâse
XII-XIII. yy. Kaşhan/İran – Minai tekniği
The Metropolitan Museum of Art

Resim 25. Selçuklu dönemi seramik tabak XII-XIII. yy. - İran - Gulbenkian Museum - Lizbon

Resim 26. Selçuklu dönemi seramik kâse - XII-XIII. yy. - İran

Çalışmamızda çeng çalan Çolpan figürünü içeren örneklerden birisi Resim 25'te yer almaktadır. Kırık bir seramik tabakta yer alan bu dekorda çeng çalan figür, sağ üstte yarım şekilde görülmektedir. Etraftaki hayvan figürleri, benzer diğer örnekler gibi, bir av sahnesinin canlandırılması olduğunu düşündürmektedir. Resim 26'da da benzer kompozisyon vardır. Ancak buradaki çeng, diğerleri gibi eğimli ve iki tarafı kapalı üçgenimsi bir yapıdan ziyade, üç tarafı kapalı dörtgen bir şekilde çizilmiştir. Benzer başka bir örnek olmaması, kayıtlarda böyle bir çeng tipinden söz edilmemesi ve seramik dekorunun diğerleri kadar usta bir elden çıkmadığı düşüncesi, burada yer alan çalgının, çok özenilmeden, yanlış çizildiği kısmını uyandırmaktadır. Başlarında hâleler bulunan figürlerin etrafında, ayakta duran ve Türk tarzı bağdaş kurmuş kişiler yer alır.

Resim 27. Selçuklu seramik kâse XII-XIII. yy. - Kaşhan(?)/İran The Fitzwilliam Museum'da sergilenen ve özel bir koleksiyona ait olan parça - Cambridge

Resim 27'de bir başka Selçuklu eseri görülmektedir. Çolpan'ın elindeki çalgı, diğer örneklerden farklı olması bakımından dikkat çekicidir. Burada yer alan çalgı, bu kez bir çeng değil, "lir"dir.

Çeng gibi arp ailesinden olan lir, eski Yunan'dan Mezopotamya'ya, Mısır'dan Anadolu medeniyetlerine uzanan geniş bir kullanım sahasına sahiptir. Çalgı, çerçevli arp sınıfına dâhildir.

Resim 28. Lir

Selçuklular, çengi Orta Asya'daki atalarından beri tanımaktaydılar. Bir başka arp sınıfı çalgı olan lir ile de yeni yurtlarında tanışmış olmalılar. En eski biçimlerinin ahşaptan yapıldığı, altın, gümüş, bakır ve değerli taşlarla süslediği arkeolojik bulgularla sabittir. Lir, plastik sanatlarda ekseriyetle hükümdarlar ya da üst sınıf varlıklar / insanların elinde tasvir edilmiştir³⁰.

Aşağıda görüldüğü üzere, çeng çalan Çolpan, Büyük Selçuklulara ait mimari dekorasyon öğelerinde de yer almıştır. Bu figür, kimi zaman çok renkli bir çinide, kimi zamansa sadece kabartma olarak yeşil renkli bir çinide karşımıza çıkmaktadır.

Resim 29 ve Resim 30. Selçuklu mimari dekorasyon öğeleri-
XII-XIII. y. -İran- Louvre Museum

³⁰ Anne Draffkorn Kilmer, "The Musical Instruments from Ur and Ancient Mesopotamian Music", *Ancient Mesopotamian Music*, Vol.40, No: 2, 1998, s. 12.

Resim 31. Frizden bir parça
XII. yy. Kaşhan/İran - Lüster tekniği
The Metropolitan Museum of Art

Resim 32. Frizden bir parça
XII-XIII yy. Kaşhan/İran - Lüster
tekniği Victoria & Albert Museum

Resim 31 ve Resim 32'de birbirlerine çok benzer iki çini örneği görülmektedir. Yine çeng çalan kadın figürünün yer aldığı bu eserler, günümüzde New York Metropolitan ve Londra Victoria & Albert Müzelerinde sergilenmektedir. Eserlere lüster tekniği uygulanmıştır. Lüster uygulaması, sırlanmış seramiklere metalik bir parlaklık ve optik etkiler vermek için yapılır³¹. Büyük Selçuklulara ait pek çok eserde bu uygulamayı görmek mümkündür. Oturmuş, ata ya da deveye binmiş küçük figürlere koyu renk ışıltılı lüster, beyaz sır ile uygulanarak canlı bir görünüm elde edilmiştir³².

Günümüz İran coğrafyasında bulunmuş ve Büyük Selçuklulara ait seramik eserler gibi, Anadolu Selçuklularına ait kimi eserlerde de çeng çalan Çolpan figürü görülür. Resim grubu 33'te Konya Beyşehir-Isparta yolu arasında, I. Alaeddin Keykubad'ın emri ile yaptırılmış olan Kubadabad Sarayı Külliyesi buluntularından bir örnek yer almaktadır.

³¹ Philippe Sciau ve Philippe Gaudeau, "Ceramics in art and Archaeology: A Review of the Materials Science Aspects", *European Physical Journal*, 88(5), 2015, s. 3.

³² Kurt Erdmann ve David P. Berenberg, "Persian Lustre Ceramics of the XIIth and XIIIth Centuries", *Parnassus*, Vol.3, No.6, October 1931, s. 23.

Resim Grubu 33. Selçuklu dönemi kare çini 1236 Kubadabad Sarayı - Konya Koyunoğlu Müzesi - Konya

Kubadabad Sarayı kazılarında en çok karşılaşılan buluntu gruplarından birisi seramikler ve çinilerdir. Sıraltına uygulanan ve çinilerle benzer teknik, malzeme ve süsleme özellikleri gösteren bu seramikler, çok sayıda küçük kırıklar ve az sayıda tam formlu buluntulardan oluşur³³. Örneklerde yer alan parçalar, Büyük Selçuklulardan gelen kültürün devamlılığının güzel bir örneğidir. Buradaki en dikkat çekici farklılık, binek hayvanının daha değişik çizilmiş olmasıdır. Bu da coğrafi farktan kaynaklanıyor olmalıdır.

Anadolu Selçuklularına ait kompozisyonda da çengi çalan yine bir kadındır. Büyük Selçuklular zamanında minai, lüster veya sıraltı tekniğinde işlenmiş lüks seramiklerde canlandırılmış kadınlar, Anadolu'da Selçuklu saraylarında duvar çinilerini süsler ve en güzel örneklerini, Resim 33'te görüldüğü üzere Kubadabad Sarayı'nda vermiştir³⁴. Anadolu Selçukluları zamanında çeşitli eğlenceler, cülûs ve zafer merasimlerinde müzik önemli bir rol oynamaktaydı. Bu eğlencelerde rebab ve berbat ile birlikte çeng çalgısının da yer aldığı kaynaklarda görülmektedir. Örneğin Selçuklular döneminde yaşamış olan İbnü'l Adîm (ö.1262), bu dönem sazları arasında ud, tef ve çengi saymaktadır. Âriflerin Menkıbeleri adlı eserin yazarı

³³ Nurettin Gülaçtı, "Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması" *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C.1, S.1, Bahar 2012, s. 41.

³⁴ Gönül Öney, "Tarihten Yansımalarla...", s. 57.

Ahmed Eflakî (ö.1360) ise Vezir Ziyâeddin Hanında Tavus adında çeng çalan bir hanımdan söz eder³⁵. Bu bilgi, Selçuklu seramiklerinde sıkça gördüğümüz kadın çengî figürünü desteklemektedir.

Resim 34'te yer alan seramik eseri ise Giovanni Curatola'nın *Persian Ceramics* adlı eserinden elde ettik. Bu eser, diğer pek çok Selçuklu seramiği gibi minai tekniği ile yapılmıştır. Ancak çizimler, farklı bir ekolden sanatçıya ait gibi gözükmektedir. Belki de seramik dekorlarını çizen kişi, kendine has bir biçim ortaya koymuştur. Bu seramik kâsenin kenarındaki figürlerden birisinin elinde çeng çalgısı görülmektedir. Çalgının tellerinin bağlandığı yerlerin altında, artan tellerin sarkan kısımları, özenle çizilmiştir. Çeng, diğer Selçuklu seramiklerinde görüldüğü üzere, köşeli ve açık arp tipindedir.

Resim Grubu 34. Selçuklu dönemi kase – Minai tekniği XII-XIII. yüzyıl – Kaşkan (?)
- Louvre Museum³⁶

Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularını takiben Osmanlılar döneminde de çengin XVII. yüzyıla kadar popüler bir çalgı olduğunu yazılı belgeler, çizimler ve minyatürler vasıta ile anlamaktayız.

³⁵ Neşe Can, "Türk Musikisinde Çeng", s. 111-113.

³⁶ Giovanni Curatola, *Persian Ceramics From the 9th to the 14th Century*, Skira Pub., İtalya 2006, s. 116.

Sonuç

Büyük çoğunluğu Büyük Selçuklu Devleti'ne ait olan ve günümüzde dünyanın çeşitli müzelerine yayılmış durumdaki örnekler incelendiğinde, çengin bu dönemde son derece popüler olduğu görülmektedir.

Çalgının pek çok kez kadınların elinde tasvir edilmesi, çengin sıklıkla kadınlarca icra edilen bir saz olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte erkek müzisyenlerin elinde de görülen çeng, bu şekilde genellikle aşk teması içinde yer alır. Bir erkeğin kadına dinleti yapması, bilhassa Büyük Selçukluların hüküm sürdüğü coğrafya ve dönem göz önünde tutulduğunda, Türklerde kadına verilen değeri gösterir niteliktedir. Seramiklerde kadının da erkeğe çeng çaldığı sahnelere rastlanır.

Büyük Selçuklu seramikleri içinde hükümdara yapılan müzikli eğlencelerde çengin yer aldığı sık sık görülür. Bu sahnelerde çeng, ud, tef, ney gibi çalgılarla birlikte tasvir edilmiştir. Söz konusu sahneler, Selçuklu saraylarındaki müzikli eğlencelere de ışık tutmaktadır. Selçuklu hükümdarının tahtında oturduğu esnada, çeng çalgısını dinlediği seramik dekorları da tespit edilmiştir.

Selçuklu seramiklerinde çengin en fazla görüldüğü kompozisyon ise deve üzerindeki savaşçı/avcı ve arkasındaki müzisyendir. Bu kompozisyon pek çok kaynakta Sasani kralı Bahram Gur ve çeng çalan müzisyeni Azadeh olarak tanımlanır. Müzisyen figür kimi kaynaklarda ise Venüs olarak adlandırılır. Bu figürlerin Türk mitolojisindeki savaş tanrısı Kızagan ya da Mars ve Venüs (Çolpan) olduğuna dair görüşler de dikkate değerdir. Ancak bu kompozisyon, büyük ihtimalle Büyük Selçukluların devlet kurdukları topraklardan, İran edebiyatından izler taşımaktadır. Astroloji ve kozmoloji konulu eserlerde yer alan müzisyen Çolpan/Venüs ile bu kompozisyondaki müzisyen Azadeh, zaman içinde benzeşmiş olmalıdır. Türk sanatında sık kullanılan bu kompozisyon, Anadolu Selçuklularına ait bir eserde de görülür.

Selçuklu seramiklerinde yer alan çengler yapısal olarak incelendiğinde, Osmanlı'nın ilk ve orta dönemindekilerle benzer olduğu görülür. Selçuklu dönemi çengleri, "köşeli" ve "açık" arplar sınıfına girmektedirler ve boyut olarak çok büyük değildir. Bununla birlikte kasnağın dik çıkan kısmının kimi seramiklerde önce içe, sonra dışa doğru bir kavis yaptığı; kimilerinde ise günümüzde kullanılan çengler gibi hafif içe doğru kavis yaptığı görülmektedir. Çengin ahşap kısmının kimi eserlerde işlemelerle dolu olduğu dikkat çekmektedir. Bir örnekte çengin tel-

lerinin bağlandığı burguluklar dikine çıkan kasnakta çizilmiştir. Bir diğesinde ise altta yer alan kasnaktan sarkan bağlanmış tel uçları tasvir edilmiştir.

Saray hayatında çok önemli bir yere sahip olan çeng, seramiklerde birlikte tasvir edildiği diğ çalgılar, kullanıldığı yerler ve sonraki konumu göz önünde tutularak sanat müziği eserlerinin icrasında kullanılmış olmalıdır. Çeng, Selçuklu müziğinde son derece popüler şekilde yer almıştır.

KAYNAKLAR

- Beşiroğlu, Ş. Ş. - Koçhan G. “Çeng: Bir Çalgının Toplumsal Cinsiyet Üzerinden Kadın Simgesi Olarak Kuzey Hint, Timur ve Osmanlı Saraylarındaki Görsel Malzemeler Üzerinden Değerlendirilmesi” *ICANAS* 9/1, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2008, s. 127-139.
- Brooklyn Museum. <https://www.brooklynmuseum.org> Erişim Tarihi: Ağustos 2015.
- Can, M. Cihat, “Osmanlı Toplum Hayatında Çeng”, *Gazi Sanat*, S.3, Aralık 2002, s. 11-14.
- Can, Neşe, *Türk Musikisinde Çeng*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- _____, “Unutulan Sazımız Miskal”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.24, S.3, 2004, s. 193-206.
- _____, “Unutulan Çalgılarımız: Çeng, Miskal, Santur”, *Türkiye’de Müzik Kültürü*, Atatürk Kültür Merkez, Yay., Ankara 2011, s. 211-216.
- Curatola, Giovanni, *Persian Ceramics – From the 9th to the 14th Century*, Skira Pub. İtalya 2006.
- Çaycı, Ahmet, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezen ve Burç Tasvirleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. / 2911. Ankara 2002.
- Dar al-Athar al-İlamiyyah – Kuveyt, <http://darmuseum.org.kw>, Erişim Tarihi: Temmuz 2015.
- Deveci, Abdurrahman, “Türk Mitolojisinin Görsel Sanatlarımızdaki Yeri Nerede?” *Turkish Studies*, Vol.8/13, (2013) s. 795-810.
- Erdmann, Kurt - David P. Berenberg, “Persian Lustre Ceramics of the XIIth and XIIIth Centuries”, *Parnassus*, Vol.3, No.6, October 1931, s. 23-24.

- Freer, Sackler - The Smithsonian's Museum of Asian Art. <http://www.asia.si.edu>. Erişim Tarih Dilimi: Şubat 2015- Eylül 2015.
- Gulbenkian Museum. <http://museum.gulbenkian.pt/Museu/en>. Erişim Tarihi: Kasım 2014 - Eylül 2015.
- Gülaçtı, Nurettin, "Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması" *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C.1, S.1, Bahar (2012), s. 33-48.
- Hornbostel, Eric M. - Curt Sachs The New Grove Dictionary of Musical Instruments, "Harp" mad., C. 2. Ed. Stanley, USA 1984, s. 131-165.
- Hüseyinova, Ganire, "Çeng'ten Arp'a : Bir Türk Sazının Tarihçesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11, (2001), s. 373-383.
- Kardeşlik, Selman, Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı II, s. 73-90, İstanbul.
- Kilmer, Anne Draffkorn, "The Musical Instruments from Ur and Ancient Mesopotamian Music", *Ancient Mesopotamian Music*, Vol.40, No: 2, (1998), s. 12-19.
- Los Angeles Country Museum of Art, <http://www.lacma.org>, Erişim Tarih Dilimi: Nisan 2015-Ağustos 2015.
- Miho Museum, <http://www.miho.or.jp/english/> Erişim Tarih Dilimi: Nisan 2015-Mayıs 2015.
- Minnneapolis Institute of Art. <http://new.artsmia.org>. Erişim Tarihi: Ağustos 2015.
- Museum of Fine Arts. <http://www.mfa.org>. Erişim Tarih Dilimi: Haziran 2015-Ağustos 2015.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş IX. - Türklerde Halk Musikisi Aletleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- _____, *Türk Mitolojisi*, C.II., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2010.
- Öney, Gönül, "Tarihten Yansımalarla Büyük Selçuklu Seramiklerinde Kadın" *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVII/I. Nisan (2008) s. 55-75.
- Roux J.P. Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Çev.A. Kazancıgil), İşaret Yay. İstanbul 1994.
- Samanian, Samad - Pardis, Bahmani, "Studying The Identity Of Nishapur During The First Few Centuries Of The Islamic Era Through The Design Of The Household Items: With An Emphasis On The Symbolic And Mythical Symbols Of

- Ancient Iran, Sample: Household Earthenware Belonging To The Early Islamic Era To The Fifth Century AH”, *Armanshahr Architecture & Urban Development*, Spring-Summer Vol.5, No.10, (2013), s. 1-14.
- Sciau, Philippe - Philippe, Gaudeau, “Ceramics in art and Archaeology: A Review of the Materials Science Aspects”, *European Physical Journal*, 88(5), (2015), s. 1-11.
- Sevim, Sıdıka Sibel, *Seramik Dekorları*, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., Eskişehir 2003.
- Tizgöl, Kemal, *Sanatta Minimalizm ve Günümüz Seramik Sanatına Yansımaları*, Basılmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008.
- The Fitzwilliam Museum, <http://www.fitzmuseum.cam.ac.uk>, Erişim Tarih Dilimi: Nisan 2015 - Ağustos 2015.
- The Metropolitan Museum of Art, <http://www.metmuseum.org>, Erişim Tarih Dilimi: Kasım 2014-Ağustos 2015.
- The Smithsonian’s Museum of Asian Art - Freer Sackler, <http://www.asia.si.edu>, Erişim Tarih Dilimi: Mart 2015 - Kasım 2015.
- Uslu, Recep, *Selçuklu Topraklarında Müzik (Hoca Ahmed Yesevi’den Hz.Mevlana’ya)* Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2011.
- Victoria & Albert Museum. <http://www.vam.ac.uk>. Erişim Tarihi: Aralık 2014 - Eylül 2015.
- Vural, Feyzan Göher - Timur Vural, “Büyük Uygur Devleti Döneminde Arp Çalgısı”, *Turan-Sam*, C.5, S.17, Kış (2013), s. 25-30.
- Waugh, Daniel C. , “Arts of the Islamic World in the Louvre: Experiencing the New Galleries”, *Featured Museum*, (2012), s. 99-106.

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
ÖZDÖL KUTLU, SERAP: In the Context of a Miniature Vessel Filled with Wheat from Erbaba and of the Evidence from Çatalhöyük, Bull Symbolism and Ritual in the Neolithic.....	1
TAŞCI, BURCU - AKYÜZ LEVİ, ETİ: An Analysis of Stratification in Urban Archaeological Areas and Conservation Issues: A Case Study of Foça.....	31
ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN: Myths of the Turks According to Chinese and Tibetan Sources.....	51
SAĞLAM, AHMET: Diplomatic Relations between Mamluk and Ilkhanate States.....	83
GÖHER VURAL, FEYZAN: The Reflection of Çeng on Seljuk Ceramics	159
ÇÖTELİ, METHİYE GÜL: Spatialization of the Urban Knowledge Related to the Commercial Real Estate of Waqfs.....	185
GEL, MEHMET: An Interesting Project of Saçaklızade Aiming at “Improvement” Religious Life of Ottoman Public in Reform Age: “Invitation and Forcing to Knowledge and Action	211
BİRBUDAK, TOGAY SEÇKİN: Ottoman-Austrian Relations during the 1853-1856 Crimean War	241
DOĞAN, HASAN: Strike Right and Strike Law at the Last Period of the Ottoman State	265
ÖZTUNÇ, HÜSEYİN BAHA: Fire Disaster and Social Assistance in Biga at the Beginning of 20 th Century	295
ŞİMŞEK, MUTTALİP: The Biggest Foundation of German Missionary in the Near East: Syrian Orphanage (1860-1917).....	325
Book Review:	
GÜNAYDIN, YUSUF TURAN: S ü l e y m a n B e r k, <i>Şamam Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi</i> <i>Mezar Taşları</i>	357
Turkish Abstracts	361
Abstracts.....	369
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in Turkish).....	377
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English).....	380

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume: LXXXII

No. 293

April 2018

ANKARA - 2018